

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Кафедра фізики низьких температур

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної
роботи

2021 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

«Основи фізики надпровідників. Локалізація і мезоскопічні ефекти в металах
при низьких температурах»
(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
галузь знань 10 природничі науки
(шифр, назва галузі)

спеціальності 104 « Фізика та астрономія»
(шифр, назва спеціальності)

освітня програма «Фізика»

спеціалізація _____
(шифр, назва)

вид дисципліни нормативна (обов'язкова)
факультет фізичний

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою фізичного факультету

«31» серпня 2021 року, протокол № 7.

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

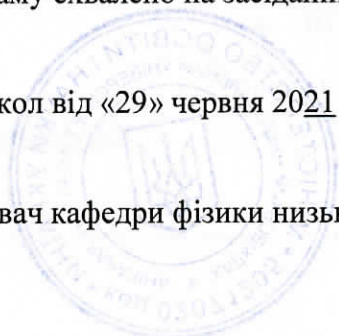
Шкловський Валерій Олександрович, доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри фізики низьких температур.

Орт Олександр Георгійович, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики низьких температур.

Програму схвалено на засіданні кафедри фізики низьких температур

Протокол від «29» червня 2021 року № 17.

Завідувач кафедри фізики низьких температур

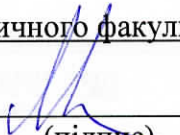

_____ Валерій ШКЛОВСЬКИЙ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Програму погоджено методичною комісією фізичного факультету

Протокол від «31» серпня 2021 року № 1

Голова методичної комісії фізичного факультету

_____ Микола МАКАРОВСЬКИЙ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Гарант ОП

_____ Олег ЛАЗОРЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Основи фізики надпровідності. Локалізація і мезоскопічні ефекти в металах при низьких температурах» складена відповідно до освітньої програми «Фізика» підготовки фахівців першого рівня вищої освіти (бакалавр)
(назва рівня вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня)
напряму підготовки 104-фізика та астрономія

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни "Основи фізики надпровідності. Локалізація і мезоскопічні ефекти в металах при низьких температурах" є:

- 1) ґрунтовне вивчення студентами бакалаврату фізичного факультету надпровідних властивостей металів і сплавів, отримання теоретичних знань в галузі вивчення резистивних електронних властивостей металів мезоскопічних розмірів при низьких температурах;
- 2) опанування сучасних уявлень про фізику надпровідності, мікроскопічну та феноменологічну теорії надпровідності;
- 3) набуття студентами експериментальних і теоретичних навичок використання основних властивостей надпровідників першого та другого роду;
- 4) ознайомлення з характерними відмінними особливостями низькотемпературних та високотемпературних надпровідників;
- 5) ознайомлення з мезоскопічними ефектами в металах при низьких температурах;
- 6) складання уявлень про практичне використання мезоскопічних ефектів в сучасних технологіях.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни:

1) сформувані у студентів фізичні уявлення щодо основних квантово-механічних законів, які обумовлюють існування надпровідного стану металів і сплавів, а також розглянути низку основних експериментальних методів, за допомогою яких були отримана більшість відомостей про надпровідні стани у металах, сплавах і ВТНП-сполуках;

2) ознайомити студентів з взаємозв'язками і взаємозалежностями між надпровідними властивостями і практичним використанням надпровідників у технічних пристроях;

3) сформувані у студентів фізичні уявлення щодо основних квантово-механічних законів, які обумовлюють існування локалізації і мезоскопічних ефектів у металевих зразках малого розміру при низьких температурах;

4) озглянути основні експериментальні факти, які підтвердили теоретичні ідеї у цій галузі квантової фізики металів;

5) ознайомити студентів з практичним використанням вказаних ефектів у мікро- і наноелектроніці.

1.3. Кількість кредитів 3

1.4. Загальна кількість годин 90

1.5. Характеристика навчальної дисципліни
Нормативна / за вибором

Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
4-й	-й
Семестр	
7-й	-й
Лекції	
32 год.	год.
Практичні, семінарські заняття	
	год.
Лабораторні заняття	
	год.
Самостійна робота	
58 год.	год.
Індивідуальні завдання	
1 контрольна робота – 10 год.	

1.6. Заплановані результати навчання

Згідно з вимогами підготовки студентів за напрямом студенти повинні досягти таких результатів навчання:

знати : статистичні особливості , термодинамічні і кінетичні властивості металів при низьких температурах обумовлені вільними електронами, зокрема: електро- і теплопровідність, теплоємність металів і їх температурні залежності, основні механізми пружного та непружного розсіяння електронів та мати уявлення про типові значення енергії, імпульсу, швидкості та маси електронів провідності;

феноменологічні теорії надпровідності і основами мікроскопічної теорії надпровідності Бардіна-Купера-Шріффера. Студенти також отримують знання про основні властивості надпровідників I-го і II-го роду, та про основні напрямки впровадження надпровідників в різноманітних галузях науки та техніки. Набуті знання дозволяють студентам проводити самостійні дослідження на стадії виконання дипломних, а також дають необхідну базу для подальшого більш глибокого вивчення фундаментальних та прикладних аспектів фізики надпровідників;

вміти : вести та самостійно доповнювати конспекти лекцій, опрацьовувати як навчальну так і спеціальну фахову у тому рахунку і періодичну наукову літературу, здійснювати самоконтроль якості засвоєння теоретичних знань з використанням тестів.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ перший «Мезоскопічні ефекти в металах при низьких температурах»

Тема 1. Загальна характеристика предмету курсу.

Тема 2. Проблема неупорядкованості в електропровідності невзаємодіючих електронів.

Тема 3. Класичні результати для електропровідності при низьких температурах.
Формула Друде і правило Матіссена, дифузія електрона у полі домішок.

Тема 4. Природа квантових поправок до класичної дифузії електронів.

Поняття збою фази квантового електрона. Обчислювання квантових поправок до провідності для невзаємодіючих електронів.

Тема 5. Вплив магнітного поля на квантову інтерференційну поправку до провідності.

Тема 6. Ефекти квантового підсилення.

Електрон-електронна взаємодія у неупорядкованих металах і обчислення їх впливу на щільність електронних станів та квантову поправку до провідності.

Розділ другий «Локалізація в металах при низьких температурах»

Тема 7. Андерсоновська локалізація.

Сильна неупорядкованість та її наслідки у способу опису поведінки електронів, модель Андерсона та її фізичний аналіз –спочатку на прикладі двох- ямного потенціалу, а далі на основі машинних обчислювань.

Тема 8. Скейлінгова теорія андерсоновської локалізації.

Тема 9. Стрибкова провідність неупорядкованого (андерсоновського) ізолятора.

Випадки сильної та слабкої локалізації. Стрибкова провідність із змінною довжиною стрибка.

Тема 10. Перколяційна електропровідність.

Перколяційна електропровідність макронеоднорідних середовищ (дисперсних композитів). Критичні індекси і фрактальний підхід в теорії перколяції.

Тема 11.Мезоскопічні флуктуації.

Універсальність мезоскопічних флуктуацій кондуктансу у зразках малих розмірів при низьких температурах. Практичні наслідки наявності універсальних флуктуацій кондуктансу для мікро- і наноелектроніки.

Тема 12. Вплив магнітного поля на мезоскопічні флуктуації кондуктансу.

Флуктуації вольт-амперної характеристики мезоскопічного зразка. Можливості появи мезоскопічних флуктуацій при переміщенні домішок у металічних зразках.

Тема 13. Універсальні флуктуації кондуктансу і низькочастотний (флікерний) шум у металевих зразках

Розділ третій «Основні властивості низькотемпературних надпровідників Феноменологічна лінійна електродинаміка надпровідників»

Тема 14. Основні властивості низькотемпературних надпровідників.

Основні експериментальні факти про електромагнітні, теплові та структурні властивості надпровідників. Термодинаміка надпровідників.

Тема 15. Локальна теорія надпровідників.

Теорія Лондонів та її квантове узагальнення. Феноменологічна лінійна електродинаміка надпровідників.

Тема 16. Мікроскопічна теорія надпровідності.

Елементи мікроскопічної теорії надпровідності Бардина-Купера-Шриффера. Електрон-фононна взаємодія та феномен створення куперівських пар. Основний стан надпровідника та його спектр елементарних збуджень.

Тема 17. Феноменологічна теорія надпровідності Гінзбурга-Ландау.

Рівняння теорії Гінзбурга-Ландау. Характерні масштаби довжини в надпровідниках та ефект близкості. Енергія межі розділу між нормальною та над провідниковою фазами. Критичне поле та критичний струм тонкої плівки.

Розділ четвертий «Слабка надпровідність і надпровідники другого роду»

Тема 18. Слабка надпровідність.

Феномен слабкої надпровідності. Стационарний і нестационарний ефект Джозефсона. Рівняння Ферелла-Прейнджа. Джозефсонівські вихори.

Тема 19. Надпровідники другого роду.

Основи теорії Абрикосова. Магнітні властивості надпровідників другого роду. Взаємодія вихорів Абрикосова з транспортним струмом і з центрами піннінга.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	сем.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1.												
Тема 1.	3	1				2						
Тема 2.	3	1				2						
Тема 3.	3	1				2						
Тема 4.	3	1				2						
Тема 5.	3	1				2						
Тема 6	4	2				2						
Разом за розділом 1	19	7				12						
Розділ 2.												
Тема 7	4	2				2						
Тема 8.	3	1				2						
Тема 9.	3	1				2						
Тема 10.	4	2				2						
Тема 11	4	2				2						
Тема 12.	6	2				4						
Тема 13.	4	2				2						
Разом за розділом 2	28	12				16						
Розділ 3.												
Тема 14.	7	2				5						
Тема 15.	7	2				5						
Тема 16.	7	2				5						
Тема 17.	6	3				3						
Разом за розділом 3	27	9				18						
Розділ 4.												
Тема 18.	8	2				6						
Тема 19.	8	2				6						
Разом за розділом 4	16	4				12						
Усього годин	90	32				58						

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Разом	

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
Тема1.	Опанувати тему «Формула Друде і правило Матіссена»	3
Тема2.	Опрацювати тему «Невпорядкованість в електропровідності невзаємодіючих електронів»	3
Тема3.	За Інтернет-ресурсами дослідити дифузію електронів у зразках різної форми	3
Тема4	Начитися робити обчислювання квантових поправок до провідності для невзаємодіючих електронів.	3
Тема5.	Вивчити вплив магнітного поля на квантову у поправку до провідності	3
Тема 6	Проаналізувати електрон-електронну взаємодію у невпорядкованих металах	3
Тема 7	Ознайомитися з моделлю Андерсона та її фізичним аналізом	3
Тема8.	Проаналізувати Скейлінгову теорію андерсоновської локалізації.	3
Тема9.	Дослідити стрибкову провідність із змінною довжиною стрибка	3
Тема10	Опрацювати тему «Критичні індекси і фрактальний підхід в теорії перколяції»	3
Тема11	Проаналізувати універсальність мезоскопічних флуктуацій кондуктансу	2
Тема12	Дослідити флуктуації вольт-амперної характеристики мезоскопічного зразку	2
Тема13	Вивчити явище низькочастотного (флікерного) шуму у металевих зразках	2
Тема14	Навчитися визначати проміжний стан, зміни ентропії та теплоємності надпровідників першого роду різної форми при фазових переходах першого та другого роду.	2
Тема15	Опрацювати тему «Розподіл магнітного поля та струму в надпровідниковій пластині, що знаходиться в паралельному і поперечному однорідних магнітних полях. Модельна задача Леона Купера».	2
Тема16	Дослідити зв'язок мікроскопічної теорії надпровідності БКШ з феноменологічною теорією надпровідності Гінзбурга-Ландау. Зробити порівняльний аналіз двох феноменологічних теорій надпровідності – теорії Гінзбурга-Ландау та теорії Лондонов.	2
Тема17	Опрацювати тему «Критичне магнітне поле та критичний струм тонкої надпровідної плівки. Експериментальні вольт-амперні характеристики джозефсонівських переходів».	2
Тема18	Навчитися досліджувати експериментальні вольт-амперні характеристики джозефсонівських переходів. Проаналізувати особливості одноконтактного сквіду і умови створення та плавлення вихрових ґраток в надпровідниках другого роду.	2
Тема19	Опрацювати тему «Взаємодія вихорів Абрикосова з центрами піннінга в надпровідниках другого роду».	2
20	Підготуватися до контрольної роботи	10

Разом	58
-------	----

6. Індивідуальні завдання

Контрольна робота

7. Методи контролю

Поточний контроль – опитування, контрольна робота;
підсумковий контроль – залік.

8. Схема нарахування балів

для підсумкового семестрового контролю при проведенні залікової роботи

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання				Конт. роб.	Разом	Залікова робота	Сума
Розділ 1	Розділ 2	Розділ 3	Розділ 4				
Т. 1- 6	Т.7-13	Т.14-17	Т.18-19	5	40	60	100
8	8	11	8				
35 балів							

T1, T2 ... – теми розділів.

Критерії оцінювання

1. Оцінка рівня знань:

- глибина і міцність знань про фізику надпровідності, фізику конденсованих середовищ і мезоскопічні явища в твердих тілах при низьких температурах; знання основних теоретичних моделей надпровідних матеріалів та їх основних властивостей; **знання** статистичних особливостей, термодинамічних і кінетичних властивостей металів при низьких температурах; знання основних механізмів пружного та непружного розсіяння електронів; ґрунтовні уявлення про значення параметри електронів провідності;
- рівень мислення та вміння синтезувати знання з тем (особливо з тем, які пропонуються для самостійного вивчення);
- вміння давати точні формулювання та правильно користуватись понятійним апаратом фізики надпровідності, локалізації носіїв та мезоскопічної фізики;
- культура відповіді (грамотність, логічність і послідовність викладу).

2. Оцінка навичок самостійної роботи;

- навички пошуку необхідної літератури теоретичного та експериментального характеру з галузі фізики надплинності і мезоскопіки;
- орієнтація в потоці інформації з обраної галузі та тематики;
- навички ведення записів (складання плану, конспекту, виступу);
- навички науково-пошукової роботи.

3. Оцінка вміння застосувати знання на практиці.

- виконання індивідуальних завдань (індивідуальних контрольних робіт).

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для чотирирівневої шкали оцінювання	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно	зараховано
70-89	добре	
50-69	задовільно	
1-49	незадовільно	не зараховано

9. Рекомендована література

Основна література

1. Б.И.Шкловский, А.Л.Эфрос. Электронные свойства легированных полупроводников. - М.: Наука, 1979 г.
2. Н.Мотт, Э.Девис. Электронные процессы в некристаллических веществах, т. 1. - М.: Мир, 1974 г.
3. Эфрос А.Л. Физика и геометрия беспорядка / А.Л. Эфрос- М.: Наука, 1982.-175 с.
4. Шмидт В.В. Введение в физику сверхпроводников. М. : «Наука», Гл. ред. физ.-мат. лит.; 1971. – 320 с.
5. Шмидт В.В. Введение в физику сверхпроводников. Изд. 2-е. испр. и доп. Рязановым В.В. и Фейгельманом М.В. М.: МЦНМО, 2000. – 388 с.
6. Абрикосов А.А. Основы теории металлов. Учебное руководство. М. : «Наука», Гл. ред. физ.-мат. лит.; 1987. – 520 с.
7. Локтев В.М. Лекції з фізики надпровідників. Київ, 2008. – 276 с.
8. Свідзинський А.В., Вілігурський О.М. Лекції з фізики надпровідності. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту, 2003. – 82 с.
9. Пашицкий Э.А. Основы теории сверхпроводимости. Киев: «вища школа». Головное изд-во, 1985. – 103 с.
10. Шкловский В.А., Добровольский А.В. Пиннинг и динамика вихрей в сверхпроводниках. Учебное пособие. Харьков: ХНУ, 2015. - 120 с.
11. Тилли Д.Р., Тилли Дж. Сверхтекучесть и сверхпроводимость. М.: «Мир», 1977. – 304 с.
12. Роуз-Инс А., Родерик Е. Введение в физику сверхпроводимости. М.: «Мир», 1972. – 272 с.
13. Линтон Э. Сверхпроводимость. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: «Мир», 1971. – 262 с.
14. Буккель В. Сверхпроводимость. Основы и приложения. М.: «Мир», 1975. – 366 с.
15. Тинкхам М. Введение в сверхпроводимость. М.: «Атомиздат», 1980. = 310 с.
16. Де Жен П. Сверхпроводимость металлов и сплавов. М.: «Мир». 1968. – 280 с.
17. Сан-Жам Д., Сарма Г., Томас Е. Сверхпроводимость второго рода. М.: «Мир». 1970. – 364 с.
18. Лифшиц Е.М., Питаевский Л.П. Теоретическая физика: Учебное пособие в 10-ти томах. Т. 9. Теория конденсированного состояния. М.: «Наука». Гл. ред. физ.-мат. лит.; 1978. – 448 с.

Допоміжна література

1. В.А.Шкловский, В.И. Белецкий. Локализация и мезоскопические эффекты в металлах при низких температурах. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. - 2012. – 70 с.
2. Дмитренко І.М. Приборкання надпровідності. Київ: «Наукова Думка», 1974. – 208 с.
3. Дмитренко И.М. В мире сверхпроводимости. Київ: «Наукова Думка», 1981. – 196 с.
4. Дмитренко И.М. Квантовые эффекты в сверхпроводимости. М.: «Знание», 1968. – 48 с.
5. Ципенюк Ю.М. Физические основы сверхпроводимости. Учебное пособие по курсу общей физики МФТИ. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: изд-во МФТИ, 2003. – 160 с.
6. Кресин В.З. Сверхпроводимость и сверхтекучесть. Изд. 2-е, перераб. М.: «Наука». Гл. ред. физ.-мат. лит.; 1978. – 191 с.
7. Кресин В.З. Макроскопические квантовые явления. М.: «Знание», 1976. – 64 с. (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Физика», №8).
8. Асламазов Л.Г., Губанков В.Н. Слабая сверхпроводимость. М.: «Знание», 1982. – 64 с. (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Физика», №4).
9. Лукьянчук И.А. Вихревые решетки. М.: «Знание», 1991. – 64 с. (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Физика», №2).

11. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. [www/superconductors/org](http://www.superconductors.org)
2. http://www.vargin.mephi.ru/book_ph_tvte1o.html
3. http://www.vargin.mephi.ru/book_phys.html
4. http://www.vargin.mephi.ru/book_ph-razn.html
5. https://ru.wikipedia.org/wiki/Мезоскопическая_физика [Translate this page](#)
... слабая локализация, универсальные флуктуации проводимости, эффект ... Следует заметить, что согласно этому определению к мезоскопической ...
6. www.pnn.unn.ru/studies/.../condensed_matter_additio... [Translate this page](#)
Интерференционная поправка к проводимости. Интерференционные эффекты в магнитном поле. Эффект Ааронова-Бома. Локализация. Мезоскопика.
7. studopedia.org/9-45915.html [Translate this page](#)
Feb 18, 2015 - Основная особенность мезоскопических проводников состоит в ... особенности транспорта – так называемая слабая локализация и ...